

Biuletyn Polonistyczny

27.04.2016

Polska i ukraińska proza kobieca okresu międzywojennego - perspektywa modernizmu (środkowo) europejskiego

Uczestnicy: Grażyna Irena Borkowska , Katarzyna Nadana-Sokołowska , Aleksandra Hnatiuk , Magdolna Balogh , Iwona Elżbieta Boruszkowska , Lesia Demska-Budziulak , Irena Fedorowicz , Irena Frys , Agnieszka Gajewska , Urszula Górńska , Marjana Komarycja , Anna Kieźuń , Katarzyna Kotyńska , Natalija Maftyn , Lena Magnone , Lucyna Marzec , Nadija Poliszczuk , Sylwia Wójtowicz

Dziedziny: Historia literatury oraz krytyka i interpretacja literacka, Kulturoznawstwo (w tym: współczesne studia kulturowe i antropologiczno-kulturowe)

Termin: 1.01.2013-1.01.2017

Projekt "Polska i ukraińska proza kobieca okresu międzywojennego - perspektywa modernizmu (środkowo) europejskiego" realizowany jest w Instytucie Badań Literackich PAN pod kierownictwem prof. dr hab. Grażyny Borkowskiej dzięki środkom Narodowego Centrum Nauki (nr projektu UMO - 2013/09/B/HS2/02834).

Celem projektu jest analiza porównawcza wybranych utworów prozatorskich wybitnych pisarek polskich i ukraińskich - m.in. Zofii Nałkowskiej, Marii Komornickiej, Marii Dąbrowskiej, Marii Kuncewiczowej, Poli Gojawiczyńskiej, Ireny Krzywickiej, Herminii Naglerowej, Marii Jehanne-Wielopolskiej, Stefanii Zahorskiej, Heleny Boguszewskiej, Wandy Melcer, Anieli Gruszeckiej, Kazimiery Iłakowiczówny, Zofii Kossak -Szczuckiej oraz Darii Wikońskiej, Iryny Wilde, Nataleny Korolewy, Katrii Hrynewyczewej, Sofii Jabłońskiej i innych. Projekt odwołuje się także do twórczości wcześniejszego pokolenia lub pokoleń pisarek („matek” i „babeł”) - Marii Wirtemberskiej, Elizy Orzeszkowej, Marii Konopnickiej, Gabrieli Zapolskiej oraz Natalii Kobryńskiej, Olhy Kobyłańskiej, Łesi Ukrainki, Marka Wowczoka (właściwie Maria Wilińska), Ołeny Pczyłki.

W ogólnej perspektywie projekt dotyczy opisu i interpretacji aktualnych we współczesnym dyskursie humanistycznym problemów tożsamości, pograniczy oraz (utekstowanej) kobiecości; każda z tych kwestii rozpatrywana jest w szerokim kontekście kulturowym (historycznym) i literaturoznawczym; dodatkowy aspekt dokonywanych rozpoznań wiąże się z narzędziami szeroko rozumianej komparatystyki, które pozwolą na szukanie nie tylko „materialnych” śladów recepcji (tłumaczenia, artykuły prasowe, polemiki, recenzje), ale także często nieświadomych swego istnienia znamion wspólnoty, które manifestują się odwołaniami do tego samego lub podobnego zestawu kręgów tematycznych,

argumentów retorycznych, tropów, metafor. Wspólnota ta – zderzona z pobieżną choćby wiedzą na temat statusu prozy kobiecej w innych kulturach europejskich – pozwoli na sformułowanie wniosków wykraczających poza kontekst polsko-ukraiński; finalnie prowadzić będzie do tezy o relatywnej odrębności (sytuacji społecznej i samej twórczości) pisarek modernistycznych tworzących po I wojnie w przebudowującej się Europie Środkowej.

Hipotezą badawczą projektu jest (umotywowane wstępnymi kwerendami i rozpoznaniem) założenie wielorakich, niezbadanych dotąd związków między literaturą tworzoną po I wojnie światowej przez pisarki polskie i ukraińskie. Zasadność i sensowność tego porównania wynika – jak można przypuszczać – z bliskości językowej, historycznej i kulturowej (od Jagiellonów do II wojny światowej Polacy i Ukraińcy tworzą jedno państwo, doświadczając na różne sposoby niesuwerenności), ale przede wszystkim z porównywalnego (choć nieidentycznego) statusu pisarskiej działalności kobiet, pracujących w warunkach świeżej („młodej”), zagrożonej lub ograniczonej demokracji/wolności.

Badania objęte projektem prowadzone są metodą studiów porównawczych z szerokim uwzględnieniem różnych szkół związanych z krytyką feministyczną i gender studies. Wykorzystujemy też narzędzia zaczerpnięte z innych dziedzin i dyscyplin – krytykę źródeł zapożyczamy od historyków, zasady opracowania kwerend i danych statystycznych – od historyków prasy i socjologów, narracje folklorystyczne konfrontujemy z wiedzą antropologiczną, a rozważania nad tożsamością – z ustaleniami narratologów, filozofów, socjologów.

Projekt ma istotne znaczenie dla obu kultur – polskiej i ukraińskiej – choć w każdej z nich pełni inną rolę. Różny jest stan badań nad międzywojenną literaturą kobiecą i w ogóle nad literaturą kobiecą w Polsce i w Ukrainie. Biorąc pod uwagę to, że międzywojenna kobieca literatura ukraińska jest stosunkowo słabo zbadana, a „małe prozy” Nałkowskiej, Dąbrowskiej, Kuncewiczowej i innych pisarek wymagają kilku zasadniczych dopowiedzeń (zajmowano się przede wszystkim wielkimi powieściami i prozą dziennikową) i że brakuje generalnie ujęć komparatystycznych oraz genderowych, krzyżujących kategorie wzięte z różnych (lecz współwystępujących) porządków (płeć/ naród, prywatne/ publiczne), stwierdzamy, iż proponowane badania zapełniają istotną lukę zarówno w literaturoznawstwie polskim, jak i ukraińskim.

Znaczenie projektu wykracza poza wymiar czysto naukowy: służy dialogowi polsko-ukraińskiemu i upowszechnieniu wiedzy na rzecz równości płci.

Zespół realizujący projekt "Polska i ukraińska proza międzywojenna – w perspektywie modernizmu środkowoeuropejskiego" przygotowuje **publikacje końcowe:**

1) Dwutomową antologię tekstów polskich i ukraińskich pisarek międzywojennych. Antologia będzie poświęcona małym prozom pisarek polskich i ukraińskich. Będzie zawierać wybitne literacko i z wielu innych względów ciekawe teksty wybranych pisarek polskich i ukraińskich, poprzedzone wstępem, opatrzone

przypisami i biogramami autorek, nierzadko po raz pierwszy całościowo opracowanymi. Teksty zostaną zaprezentowane w języku oryginałów i w tłumaczeniu na drugi język (polski lub ukraiński).

Celem antologii jest prezentacja doskonałych artystycznie lub przynajmniej dobrych, ciekawych utworów narracyjnych, które złożą się na zróżnicowany, niejednorodny obraz polskiej i ukraińskiej literatury kobiecej w okresie międzywojennym. Ani wiek, ani światopogląd, ani miejsce w ówczesnej hierarchii literackiej nie liczą się tak bardzo, jak rozpoznawana dzisiaj w swojej jakości - umiejętność pisania. Nośny temat, zręczna fabuła, wyraziste postaci, słuch językowy, suspense, sensualność, wiedza o świecie, zdolność jego rozumienia, niekonwencjonalne przesłania etyczne, odwaga życiowa i artystyczna, empatia wobec świata - to walory honorowane w tym zbiorach. Pierwotny zamiar pokazania różnych ideologicznie odstępów kobiecej twórczości międzywojennej ustąpił miejsca innemu pomysłowi: zawieramy przede wszystkim literaturze, intuicji pisarskiej naszych autorek, odłożywszy trochę na bok inne względy; przyjmujemy, że tylko wielka literatura może wzbudzić zainteresowanie czytelnika. Olśnić go. Uwieść. Pojednać ze światem.

Czy w związku z tym, że zaufałyśmy literaturze, ograniczenie się do tekstów kobiecych ma jakieś uzasadnienie? Skoro chodzi o literacką jakość, dlaczego z rywalizacji wykluczać pisarzy, męskich mistrzów pióra? Dlatego że wierzymy w relatywną odmienność kobiecego spojrzenia i jednocześnie dostrzegamy pewną marginalizację literatury kobiecej. W zderzeniu z męskimi wzorcami narracji świat opowiedziany przez kobiety wydaje się zwykle mniej ważny, drugorzędny. Szczególnie w tej części Europy, gdzie nie przebrzmiały wojenne werble i gdzie nie zanikła pamięć wojny, unaoczniona ostatnio przez rosyjską agresję wobec Ukrainy. Można się ugiąć przed historycznymi koniecznościami. Czasami trzeba porzucić pióro i wziąć do ręki karabin. Ale zawsze można zachować wobec przymusów zewnętrznych pewną niezależność. Trzeba pamiętać, że ważna jest nie ideologia, ale istnienie. Nawet wolność ma swoją cenę. Rodzimy się do życia, a nie do śmierci. Cenimy pokój, a nie wojnę. Chcemy kochać, a nie zabijać. W każdym czasie, także w miesiącach napięć i ofiar, myślenie o przyszłości, o życiu, o miłości, o okrucieństwie i pladze nienawiści, jest szczególnie pożądane. To uniwersalne przesłanie, które chcemy znaleźć w wybranych utworach.

Dlatego w całym projekcie i w samej antologii, która jest jego częścią, wydzielamy to, co kobiece. Kobiecość jest tutaj nie tyle metaforą wolności, jak na znanym obrazie Delacroix, ale synekdochą życia, wyrazem troski o nie, o jego kruche podstawy, nieatrakcyjne często, ale niepowtarzalne emanacje, psychologiczne meandry, miłosne, erotyczne uwznioślenia. Kobiety nie są oderwane od idei społecznych i politycznych, znają je dobrze, niejednokrotnie tworzą ich fundamenty, ale jednocześnie zdają się chętniej niż pisarze upominać o rudymenty egzystencji, o ciemne rewiry życia, o wykluczonych i nieprzystosowanych. Częściej niż oni zabierają głos w imieniu tych, którzy głosu nie mają. Nie oddzielają idei od życia, pokazują, jak teoria testuje się w praktyce, jak brak zmienia się w siłę, naiwność w spełnienie. Tego typu odrębności szukamy w twórczości kobiecej. Do antologii „małych form” narracyjnych mogły wejść utwory mieszczące się w tej kategorii, a więc opowiadania, nowele, eseje, polemiki, wypowiedzi krytyczne,

felietony, artykuły publicystyczne. Z góry odrzuciłyśmy możliwość wykrawania fragmentów z dzieł o większej objętości – powieści i dzienników. Jest to decyzja bardzo poważna, ograniczająca pole działania. W jakimś sensie również bolesna: najgłośniejsze dokonania piszących kobiet w okresie międzywojennym – to jednak dzienniki (wówczas pozostające najczęściej w szufladach) i powieści. To te gatunki decydowały o randze pisarstwa Dąbrowskiej, Nałkowskiej – liderki polskiej twórczości kobiecej. Nowelistyka i eseistyka, nierzadko wybitna, pozostawała w tle dokonań powieściowych. Często „małe formy” literackie, związane z dynamicznym rozwojem prasy literackiej i społecznej, stanowiły chleb powszedni literatury w tym sensie, że pełniły rolę utworów pisanych dla zarobku, w pośpiechu, bez możliwości dopracowania tekstu. Tę walkę z czasem i warunkami życia możemy śledzić czytając dzienniki pisarek: ileż tam narzekań na kłopoty finansowe, konieczność podejmowania prac zarobkowych, towarzyszący temu dyskomfort i pośpiech. Większość naszych autorek utrzymywała siebie i swoje rodziny z pracy pióra, względy ekonomiczne nie mogły się nie liczyć.

Te okoliczności nakładały na autorki wyboru konieczność zachowania krytycyzmu wobec typowanych do antologii tekstów. Staraliśmy się sprostać tym zobowiązaniom, wybierając – wspominałam o tym wcześniej – teksty najdoskonalsze literacko, świetnie napisane, niebłahe, intrygujące. Zarzuciłyśmy pierwotny zamysł zaprezentowania całego spektrum postaw ideologicznych – od komunizującej lewicy po nacjonalistyczny konserwatyzm. Po pierwsze dlatego, że złamałybyśmy założenie główne, oparte na kryterium doskonałości artystycznej. Po drugie – i to jest równie ważny powód – różnicowanie ideowe nie było ani zbyt szerokie, ani nazbyt ciekawe, natomiast literacko dotyczyło tekstów z reguły wtórnych.

Próba wyjścia poza własny krąg kulturowy stanowi zadanie trudne, prawie niewykonalne. Producenci towaru, przeznaczanego na daleki, inny rynek, działają zawsze w ciemno, tylko wydaje im się, że wiedzą, co w ich ofercie, może być atrakcyjną przynętą dla obcojęzycznego odbiorcy. W istocie wiedzą niewiele lub nie wiedzą niczego. Sytuacja ta dotyczy również literatury. Przygotowując przekład, można posłużyć się jedną z dwu dostępnych strategii działania: strategią przybliżeń lub strategią obcości. Ta druga obliczona jest na wstrząs estetyczny lub światopoglądowy, wynikający z prezentacji utworów i kwestii zupełnie nowych, niespotykanych w kulturze „docelowej” przekładu. My posługiwaliśmy się raczej strategią bliskości, poszukiwania wspólnych punktów odniesienia, wspólnych doświadczeń. Wiele argumentów przemawia za takim rozwiązaniem: w międzywojniu obie strony, polska i ukraińska, zamieszkiwały tę samą ziemię. Lwów, opisany przez autorki antologii, jest innym miastem niż Lwów dzisiejszy, ale przecież historyczna zmiana nie zatarła wspólnych punktów orientacyjnych. Odwoływałyśmy się także do wspólnoty doświadczeń społecznych – wrażliwości wobec biedy, refleksji na temat wojny i przemocy. Ważną kwestią był też obszar kobiecego świata, oparty na potrzebie miłości i trudach macierzyństwa, dążeniu do szczęścia; zmagający się z poczuciem osamotnienia i życiowej klęski. Wierzymy, iż te pola wspólnoty stanowią zachętę do lektury, budując jednocześnie wystarczające pole porozumienia.

Antologie obejmują lata 1914 -1944, obie wojny włączyłyśmy do interesującego

nas okresu, podobnie jak niegdyś Anna Nasiłowska w swojej „małej” historii literatury. Powtórzyłyśmy to rozwiązanie z innych jednak powodów: nie uważamy, aby pierwsza wojna otwierała zupełnie nowy rozdział w dziejach literatury kobiecej. I nie sądzimy, aby nadchodzący koniec drugiej wojny okres ten zamykał. Ale bez uwzględnienia czasu obu wojen biografie piszących kobiet i ich dzieł (habent sua fata libelli!) byłyby zubożone. Los kobiet polega również na dźwiganiu historycznych obciążeń. W tej części Europy trudno o tym zapomnieć. Antologia ukaże się prawdopodobnie w roku 2017, po zakończeniu prac nad projektem.

2) Tom studiów komparatystycznych, "Polska i ukraińska proza kobieca okresu międzywojennego" - perspektywa modernizmu (środkowo) europejskiego który będzie wynikiem kwerend prowadzonych przez zespół, badający stan wzajemnych relacji elit kulturalnych Polski i Ukrainy w latach 1914-1944/45 oraz konferencji "Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914-1944/1945". Tom studiów będzie obejmował prezentacje z konferencji oraz inne teksty stworzone przez zespół. Tom będzie miał charakter historycznoliteracki i zaprezentuje plan badań teoretycznych i historycznych nad literaturą tworzoną przez kobiety w Polsce i Ukrainie w tym okresie.

3) Baza danych prezentująca wyniki wieloletnich kwerend obejmujących obecność polskich i ukraińskich pisarek w doniesieniach prasowych na tematy literackie, społeczne i polityczne w prasie polskiej i ukraińskiej lat międzywojennych. Baza będzie uwzględniać szerokie tło polityczne i społeczne, a więc także wybrane artykuły mówiące o kulturze polskiej i ukraińskiej w ogóle. Do bazy, za zgodą dyrekcji i pracowników Instytutu Slawistyki PAN, zostaną włączone wyniki kwerend, które wcześniej były prowadzone w tej placówce. Bardzo za tę decyzję dziękujemy!

Osoby zainteresowane prowadzonymi w ramach projektu badaniami mogą kontaktować się z sekretarzem grantu, dr Katarzyną Nadaną-Sokołowską - e-mail: katarzyna.nadana-sokolowska@ibl.waw.pl.

Dofinansowanie: NCN

Kontakt: katarzyna.nadana-sokolowska@ibl.waw.pl

Słowa kluczowe: kobieta, modernizm, krytyka feministyczna, kobiecość, gender studies